

Het Stuer Ghewalt

Grof geschut tegen de Geldersen ?

Harrie Boekwijt

Veel schilderijen van Jeroen Bosch spelen zich af tegen een achtergrond van strijdgewoel, vechtende soldaten, in brand gestoken huizen en vurende kanonnen, soms vanuit vreemde, tank-achtige constructies. Daarom in dit nummer aandacht voor het smeedijzeren kanon 'Stuer Ghewalt' (Stoer Geweld), in de volksmond ook wel 'Boze Griet' genoemd.

*Dreigend richt de ongelukkige Boze Griet zich op Vught. De kogels waren echter bestemd voor Bommel.
(Foto: Stadsarchief, collectie T. Zeeuwe)*

Het kanon is eigendom van de gemeente, zelfs al sinds zijn fabricage in 's-Hertogenbosch in het begin van de 16^e eeuw. Het is een uniek voorwerp, ook in de Europese geschiedenis van de artillerie. Bewaard gebleven kanonnen uit de late Middeleeuwen in Europa zijn immers uiterst zeldzaam wegens het intensieve gebruik tijdens oorlogen en de daarbij optredende slijtage van het materiaal. Restanten werden namelijk hergebruikt. Het *Stuer Ghewalt* geldt in de geschiedenis van de artillerie als bijzonder belangrijk, omdat het één van de laatste **gesmeden** kanonnen is in een tijd, dat **gietijzeren** en **gegoten** bronzen kanonnen regel worden. Dankzij talrijke processtukken en vermeldingen in de stadsrekeningen is de ontstaansgeschiedenis bij uitzondering exact bekend. Daarom is het opmerkelijk, dat dit zeldzame kanon in de Europese vakliteratuur nauwelijks aandacht heeft gekregen.

Op dit ogenblik is het kanon tijdelijk ondergebracht in de werkplaats van de Stichting Bouwopleiding regio 's-Hertogenbosch om te worden geconserveerd. Het zal

in de nabije toekomst weer aan het publiek worden getoond in een beschutte museale opstelling naast de middeleeuwse stadsmuur in het bastion Oranje.

Het Stuer Ghewalt

In zijn huidige staat heeft het kanon een lengte van 6,34 m, een gemiddelde buitendiameter van ca. 45 cm en een interne doorsnede (kaliber) van ca. 17 cm. Aan de zijkant is het kanon voorzien van twee 'tappen', korte en ronde uitsteeksels ter weerszijden van het zwaartepunt van de

loop, die in uithollingen op het affuit rustten. Uit de constructie en ook uit de bewaard gebleven documentatie blijkt dat het kanon massief gesmeed is uit oud ijzer, waarna de loop is uitgeboord.

Het kanon is voorzien van een aantal inscripties. Behalve het jaartal 1511 zijn er twee in een laat-gotisch schrift:

*stuerghewalt heis ich
tschertoghenbusch behud ich*

De tweede inscriptie vermeldt:

Jan Fijck van Zeghen, burgher tzo Culen

Het *Stuer Ghewalt* gold als een groot type belegeringsgeschut dat vooral offensief werd ingezet. Vergelijkbare kanonnen kregen namen als: *Slange* of *Basilisk* (een mythologisch monster uit de klassieke oudheid). Dat verklaart de bijzondere vormgeving: de 6,34 meter lange loop wordt beëindigd door een dierenkop met als vuurmond een opengesperde muil. Aan het Bossche kanon dichte men bijzondere eigenschappen toe, met name (voor het eerst gedocumenteerd in 1614) dat het tot de stad Zaltbommel zou kunnen schieten. Maar deze draagwijdte is, zelfs bij een goed functionerend laatmiddeleeuws kanon bij lange na niet te halen. Dergelijke **stuere** verhalen moeten we naar het rijk van de basilisk verwijzen.

Politieke context

Het vervaardigen van het *Stuer Ghewalt* hangt samen met de politieke situatie waarin 's-Hertogenbosch, deel uitmakend van de Bourgondische Nederlanden, verkeerde aan het eind van de 15^e eeuw en het begin van de 16^e eeuw. Gelegen aan de noordelijke grens van het hertogdom Brabant was de stad regelmatig verwikkeld in vijandelijkheden met het naastgelegen hertogdom Gelre. De oorzaak van deze conflicten lag in het feit dat de Bourgondische hertogen sinds 1473 na een overeenkomst met de toenmalige hertog Arnoud van Gelre de soevereiniteit over het hertogdom opeisten. Vooral na de terugkeer uit Franse gevangenschap van hertog Karel van Gelre in 1492 volgde een periode van meer dan 50 jaar met voortdurende oorlogen, plundertochten en belegeringen over en weer, die pas in 1543 werd afgesloten met de afstand door Willem van Gulik van het hertogdom Gelre aan Karel v.

Een hoogtepunt in de betrokkenheid van de stad bij deze oorlogen was het anderhalf jaar durende beleg en de uiteindelijke inname in 1508 van de strategisch belangrijke Gelderse vesting Poederoyen in de Bommelerwaard, die het handelsverkeer over de Maas naar en van 's-Hertogenbosch volledig had lamgelegd. Bij dit beleg speelde de zware artillerie een belangrijke rol. De meeste indruk maakte hierbij een batterij van twaalf kanonnen, de *Apostelen* gedoopt en een drietal mortieren, de *Triniteit*, uit brons

gegoten door de beroemde gieter Hans Poppenruyter uit Mechelen.

De stad 's-Hertogenbosch verstrekke voor het beleg de nodige financiën, leverde manschappen om een eventueel ontzettingsleger van Karel van Egmond bij Lith tegen te houden en stuurde een ploeg slopers om het kasteel na de verovering vakkundig met de grond gelijk te maken. Na deze succesvolle actie maakte keizer Maximiliaan zijn blijde opwachting in 's-Hertogenbosch. Hij liet zich bij deze gelegenheid huldigen als voogd van zijn achtjarige kleinzoon Karel v en gaf de stad toestemming om het stadswapen te bekronen met de dubbelkoppige Habsburgse adelaar.

Ontstaansgeschiedenis

Ook in de volgende jaren bleef 's-Hertogenbosch regelmatig betrokken bij oorlogen met Gelre. In 1510 bleek dat de 'grote bus', het kanon, dat de stad in bezit had, dermate versleten was dat er een nieuw kanon moest worden gesmeed. De opdracht hiervoor ging naar de Keulse meestersmid Jan Fyck van Segen, die in enkele maanden zijn meesterwerk zou moeten gaan vervaardigen. Het stadsbestuur stelde hem gratis kost en inwoning, gratis materiaal en een riante vergoeding ter beschikking. Eén en ander verliep anders dan gepland. Pas na bijna anderhalf jaar was het *Stuer Ghewalt* gereed voor een eerste proefschot buiten de Vughtpoort, waarvan het enige resultaat een oorverdovende knal was en een kogel die in stukjes uit de loop dwarrelde. Het getergde stadsbestuur ontbood Jan Fyck op het stadhuis en overwoog hem in gijzeling te nemen op de gevangendoort (Leuvense Poort). Pas na een plechtige eed van de smid om de stad niet te ontvluchten en met de belofte om alsnog het kanon aan te passen zodat het zou kunnen dienen voor het beoogde doel, gaf het stadsbestuur Jan Fyck een laatste kans. Maar, helaas, ook nieuwe schietproeven leidden niet tot het gewenste resultaat, zelfs niet na het toevoegen van extra kruit, waardoor het risico dat het kanon zou kunnen bezwijken niet ondenkbaar was. Jan Fyck heeft een volgende confrontatie met het stadsbestuur niet afgewacht en vluchtte ondanks zijn eed de stad uit naar zijn woonplaats Keulen. Daar diende hij met uiteindelijk succes alsnog een financiële claim in voor achterstallig loon! Het Keulse stadsbestuur stelde zich achter hem op en legde aanvankelijk beslag op de bezittingen van Bossche handelaren in hun stad. Na een jarenlang proces legde de stad 's-Hertogenbosch zich uiteindelijk in 1532 neer bij het feit van extra betalingen voor een fraai, maar onbruikbaar kanon.

Latere geschiedenis

Ondanks het aanvankelijke fiasco werd het *Stuer Ghewalt* niet vernietigd. Er zijn aanwijzingen dat tegen het eind van de 16^e eeuw het voorste stuk van het kanon is afge-

zaagd om het beter bruikbaar te maken. Rond 1600 heeft dit voorste gedeelte nog enige tijd dienst gedaan als contragewicht voor het uurwerk in de toren van de Sint-Jan. In de 19de eeuw trok het *Stuer Ghewalt* de aandacht van enkele militairen uit het Bossche garnizoen. De loop van het kanon werd doorgezaagd om een verstopte kogel te verwijderen en de verdere inhoud van de loop te inspecteren. Daardoor zijn, helaas, thans geen gegevens meer te achterhalen over de oorspronkelijke samenstelling van eventuele kogelfragmenten en het kruit waarmee het kanon werd afgevuurd. Gelukkig heeft men na korte tijd de grote cultuurhistorische en wapenkundige waarde van het kanon onderkend en is het *Stuer Ghewalt* gerepareerd. Lange tijd heeft het op de binnenplaats achter het stadhuis gelegen. Na de oorlog is het kanon overgebracht naar het bastion Oranje, waar het tot voor kort aan vandalisme (graffiti) en weer en wind was blootgesteld. In de toekomst zal het - gelegen op een gereconstrueerde affuit - in een beschutte omgeving opnieuw aan het publiek

worden getoond. Deze reconstructie is gebaseerd op contemporaine voorbeelden van affuiten uit de garde van keizer Maximiliaan van Oostenrijk, die in de periode van het vervaardigen van het *Stuer Ghewalt* als voogd van zijn kleinzoon Karel v het hertogdom Brabant bestuurde en het stadswapen zijn dubbelkoppige adelaar schonk.

* Ir. Harrie Boekwijt is bouwhistoricus en werkzaam bij de BAM in de Bethaniestraat, de gemeentelijke dienst voor bouwhistorie, archeologie en monumenten.

Literatuur

- De geschiedenis van het kanon inclusief de belangrijkste bronnen is gepubliceerd door W.R.H. Wakker, *De "Stuerghewalt" of zoogenaamde "Booze Griet" van 's-Hertogenbosch* ('s-Hertogenbosch 1897); een samenvatting bij C.J. Gudde, *'s-Hertogenbosch. Geschiedenis van vesting en forten* ('s-Hertogenbosch 1974), 69-70. Voor de relatie tussen de ontwikkeling van de artillerie, de naamgeving van de kanonnen en de culturele sfeer rond Jeroen Bosch, zie L.W.F. Adriaenssen, 'Militarisme en seksisme te 's-Hertogenbosch in het begin van de moderne tijd', in: *Noordbrabant Historisch Jaarboek* 9 (1992) 133-158.

Jeroen Bosch in Bossche woonhuizen

Na de inname van de stad in 1629 verdwenen alle schilderijen, waaronder die van Jeroen Bosch, uit de Sint-Jan. Welke bestemming deze werken kregen blijft onduidelijk. Enkele schilderijen van Bosch zijn in de stad gebleven. Of deze oorspronkelijk tot de inboedel van de Sint-Jan behoorden weten we niet. Spoorwerk bracht ons vorig jaar naar de boedelinventaris van Johan de Backere 'de oude' in de Visstraat. In zijn woning hing in 1664 'een schilderije op paneel wesen- de *De Kruysinge Christi* gedaen door Jeronimus Bos met een houten lijst'. (NA. 2743, fol. 42v) Mw. Anneke Heimeriks, vrijwilligster en betrokken bij het grote schilderijenproject van het Stadsarchief, ontdekte onlangs in een notarieel protocol uit 1654 (NA. 2708, fol. 395r) opnieuw een Bosch. Tussen een schilderij van *De 10 maeghden*, een schilderij van *een kint met een doots-hoofd* en een schilderij van *Diana* hing bij Martin de Gulicker in het voorhuis 'een schilderije van *St. Antonis*, onderges(chreven) Jeronimus Bosch'. De heilige kluizenaar Antonius is door

Bosch verschillende keren geschilderd. (J. Koldewij, *De Wereld van Bosch* (2001) p.102) De historieschrijver Mr. Johan van Heurn zag eind achttiende eeuw bij pensionaris Maarten Bowier een Antonius van Jeroen Bosch hangen. Hoe Bowier aan dit schilderij is gekomen is niet bekend. Thans bevinden zich in Lissabon en Madrid schilderijen van de heilige kluizenaar met zijn onafscheidelijk attribuut, het varken. Misschien wordt nog ontdekt waar de Sint Antonius die bij Martin de Gulicker in huis hing naar toe is gegaan. Zou er een lijn lopen van De Gulicker naar Bowier?

AV

Jheronimus Bosch of navolger, Verzoeking van de H. Antonius, detail (Madrid, Prado).

